

DİNE DAVET METODU AÇISINDAN “ASHABU’S-SEBT” KISSASININ TAHLİLİ

Abdülkadir ERKUT*

Özet:

İslam’a çağrı anlamına gelen davet, sadece sözlü bir faaliyet olmayıp sözlü daveti mümkün ve sürekli kılacak bütün çabaları içermektedir. Bu yüzden davet sorumluluğu tüm inananları kapsamaktadır. Ashabu’s-Sebt kıssasının anlatımı sırasında Araf suresinin 164. ayetinde yer alan bir diyalog, davetin kapsamını ve sürekliliğini vurgulamaktadır. Söz konusu ayetten hareketle davet metodu konusunda bir ilkeye ulaşmak mümkündür. Buna göre davette sonuç odaklı değil süreç odaklı bir yaklaşım benimsenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Kur’an, Davet, Ashabu’s-Sebt.

The Analysis of the Qur’anic narrative “Ashab al-Sabt” regarding the Method of the Divine Call

Abstract:

The Divine call, which means invitation to Islam, implies not only verbal activities but also all physical activities to perpetuate the verbal invitation. Therefore, the responsibility of the call to religion belongs to all believers. A dialogue in verse 164 of Surah al-A’raf on Ashab al-Sabt in the Qur’an emphasizes the extent and the continuity of the divine call. It is possible to reach a principle on the active method of invitation within this verse. So, the approach to the method of invitation should not be result focused but rather focused on process and procedure.

Key Words: Qur’an, The Divine Call, Ashab al-Sabt.

---

* Dr., Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı

GİRİŞ

İslam, bütün insanlara hitap etmekte, hitabıyla insanların iki dünyadaki iyiliğini amaçlamaktadır. Bu itibarla başta Kur'an vahyine muhatap olan Peygamber sonra da inananlar İslam'ın hakikatlerini insanlara duyurmak, onları bu hakikatlere davet etmekle mükellef olduğundan, davet konusu Müslümanlar için her zaman önem ve güncelliğini koruyan bir konudur. Diğer taraftan Kur'an'da, cumartesi günü balık tutmaları yasaklanan fakat bu emre riayet etmedikleri için cezalandırılan Ashabu's-Sebt kıssasının anlatımı sırasında şöyle bir diyalog yer almaktadır: "İçlerinden bir topluluk: "Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme niçin öğüt veriyorsunuz?" dedi. Onlar dediler ki: Rabbinize mazeret beyan edelim diye, bir de sakınırlar ümidiyle (öğüt veriyoruz)."¹

Söz konusu diyalogda soru sahiplerinin cumartesi yasağını ihlal edenler mi yoksa onları bu ihlalden menedenler mi olduğuna dair iki görüş mevcuttur. Ayet-i kerimede yer alan soru sahipleri cumartesi yasağını ihlalden meneden necat ehli olarak kabul edildiğinde, bu sorunun anlam ve amacı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Sorunun amacıyla ilgili, cumartesi yasağını ihlal edenlerle ilgili bir tespit, cumartesi yasağını ihlal edenleri öğüt almaya teşvik veya davetin faydasından ümitlerini kesenlerin davete devam edenlere soru sorması şeklinde ihtimaller söz konusudur. Sorunun amacı sonuncu madde ise, bu durumda soru ile soru sahiplerinin ehli necat olmasının nasıl telif edileceği diğer bir konudur. Buna göre soru sahiplerinden davet sorumluluğu düşmüştür; bunun sebebi ya davetin farzı kifaye olması ya da muhataba davetin tesir etmemesidir. Söz konusu iki durumu telif eden diğer bir görüşe göre ise, ayet, soru sahiplerinden davet sorumluluğunun düştüğünü ifade etmez. Söz konusu soru sahipleri necat ehli olsa da ayetin bağlamı onların sorumluluklarını yerine getirmediklerine işaret etmektedir. 164. ayette geçen soru sahiplerinin kimliği ve sorunun amacı konusundaki bu görüşlerin hepsinin aynı anda doğru olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Bu durumda söz konusu görüşlerin tahlil edilmesi gerekir ki, bu maktelede amaçlanan da budur.

1- DAVET VE DAVETİN KAPSAMI

Arapçada d-a-v kökünden türeyen davet kelimesi sözlük anlamıyla yiyeceğe ve içeceğe çağırarak demektir.² Kelimenin kökünde çağırarak, istemek, ad koymak, bir şeyi yapmaya teşvik etmek, yardım istemek, ibadet etmek, Allah'a yönelmek anlam-

1 Araf, 7/164.

2 Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ (444), *Mucemu Mekâyisi'l-luğa* (tahk. Abdüsselam Muhammed Harun), Dârul Ciyil, Beyrut-ts., II, 279; Ebu'l-Fadl Muhammed b. Cemâlüddin b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut t.s., XIV, 260.

ları vardır.³ Terim olarak davet, İslam’a ve onun esaslarının uygulanmasına çağrı anlamını ifade eder.⁴ Tebliğ, irşad, vaaz, nasihat, inzar, tebşir, emri bil maruf, nehyi anil münker gibi terimler sözlük anlamı itibariyle davetten farklı olmakla birlikte, uygulama veya gayeleri bakımından aynı veya yakın manaları ifade eden, birbirinin yerine kullanılan benzer ve özdeş kavramlardır.⁵

Âl-i İmran suresindeki şu ayette hayra davet, emri bil maruf, nehyi anil münker kavramları birlikte zikredilmiştir: “Sizden, hayra çağırın, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁶ Bu kavramların birbirlerine atfedilmiş olması birbirlerinden farklı olmalarını gerektirir. Buna göre hayra davet diğer ikisine şamildir; önce bir cins olarak hayra davet, sonra altında bulunan iki nevi zikredilmiş olmaktadır.⁷ Bu kullanım, emri bil maruf ve nehyi anil münker ikilisinin diğer hayırlara üstünlüğündeki ziyadeliği ifade etmektedir.⁸ Buradan hareketle makalede, dini insanlara ulaştırma ve yayma çabalarını ifade eden kavramlar arasında en kapsayıcı olması itibariyle “davet” kavramı kullanılmıştır.

Davetin amacı, dine uygun, faziletli, sulhun hâkim olduğu hayat tarzıdır. Davet konusunda fertlerin görevi, eğitime, uyarma, aydınlatma gibi barışçı teşebbüsler ve iyiliğe ortam hazırlamakla sınırlıdır. Bu konuda yaptırımli fiili müdahaleler resmî kurumlara aittir.⁹ Bununla birlikte davet, öğüt vermekten/sözlü davetten ibaret görülmemeli, davet görevini yerine getirirken kullanılacak üslup ve vasıtalar sadece sözlü uyarılarla sınırlı kalmamalıdır.¹⁰ Zira sözlü davetin öncesinde ve sonrasında yapılması gereken faaliyetler de davet çerçevesinde mütalaa edilmelidir. Kelimenin sözlük anlamıyla ilişki kurulursa, yemek davetinin öncesinde belli bir çaba ve hazırlık devresi olduğu gibi dine davet için de aynı durum geçerlidir. Davet eden kişinin sözünü

3 Râğıb el-İsfahâni, *Müfredâtü’l-Elfâzı’l-Kur’ân* (tahk. Safvan Adnan Davudi), Dâru’l-Kalem, Dimaşk 1992/1412, s. 315. İbn Manzûr, *Lisânul Arab*, XIV, 257-260.

4 Mustafa Çağrırcı, “Da’vet”, *DİA*, İstanbul-1994, IX, 16.

5 Çağrırcı, Da’vet, IX, 16; Mehmet Soysaldı, “Kur’an’da Tebliğ Yöntemleri ile İlgili Kavramların Analizi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 39; Sayı: 3; Temmuz Ağustos Eylül- 2003, s. 63.

6 Âl-i İmran, 3/104.

7 Muhammed er-Râzî Fahrüddîn İbnü’l-Allâme Ziyâuddin Ömer (604), *Mefâtihu’l-Ğayb*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1401/1981, VIII, 182-183; Ebu’l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî (538), *el-Keşşâf an Hakâkiki Ğavâmızı’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fi Vücûhi’t-Te’vîl*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1415, I, 390; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Yenda Yayın-Dağıtım, İstanbul ts., II, 392. Ahmet Önkal, *Rasulullahın İslam’a Davet Metodu*, s. 23; 27-28. Abdülcelil Candan, *Ömür Boyu Davet*, İnsan Film ve Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 49.

8 Ebu’l-Fadl Şihâbüddin es-Seyyid Mahmûd el-Alûsî (1270), *Rûhu’l-Meânî fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’ül-Mesânî*, Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, Beyrut t.s., IV, 21.

9 Çağrırcı, “Emir bil maruf nehyi anil münker”, *DİA*, XI, 139.

10 Seyyid Muhammed Nuh, *İslam’a Davetin Öncelikleri* (Trc. M. Kasadar), Ravza Yayınları, İstanbul 2010, s. 36.

dinlemeye ve kabullenmeye hazır olan, çok nadirdir. Muhatabın, duygusal, kültürel, sosyal, ekonomik vs. yönlerden, hakikati kabulünün önünde çeşitli engeller söz konusu olabilir. Bu durumda davet etmek aynı zamanda o engelleri ortadan kaldırmayı, muhatabın daveti dinlemeye hazır olması için gerekli şartları sağlamayı, bunun için çeşitli meşru yöntemleri kullanmayı da gerektirir. Öte yandan daveti kabul eden muhatabın, bunun gereklerini yerine getirmesinin önünde de çeşitli engeller olabilir. Barışçıl ortamda yapılacak bütün bu faaliyetler davet kapsamında değerlendirilmelidir.

Nitekim şu hadis davetin kapsam bakımından genişliğini ifade etmektedir: “Kim bir kötülük görürse onu eliyle, buna gücü yetmezse diliyle onu değiştirsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle ona öfke duysun. Bu ise imanın en zayıf derecesidir.”¹¹ Hadiste kötülükleri kalben çirkin görmenin temel kaide olduğu ifade edilmektedir. Çünkü bu kaide diğer bütün merhalelerde vardır; elle değiştiren de dille engellemeye çalışan da aslında o kötülüğe buğz etmektedir.¹² Buna göre kalp, davetin temelidir; kalbin rolü davet faaliyetinde süreklidir. Dil ve el unsuru ise bu temel ve sürekli kalbî bilinci gerçekleştirme aracıdır. Bu yüzden daveti Kur’anî ilkeler çerçevesinde¹³ icra edebilmeyi sağlayan dil ve el unsurunun icra alanı, davet bilincinin sürekliliğine bağlı olarak oldukça kapsamlıdır.

2- DAVETİN HÜKMÜ

Davetin farziyeti konusunda ihtilaf olmamakla beraber, farzı kifaye mi yoksa farzı ayn mı olduğu konusunda görüş ayrılığı söz konusudur. Görüş ayrılığı, şu ayetin anlaşılması konusundaki ihtilafa dayanmaktadır:

“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹⁴

Birinci görüşe göre ayette geçen “min” edatı teb’ız ifade ettiğinden davet farzı kifayedir. Bu görüş sahipleri, davet görevini yerine getirebilmek için bazı şartların gerekliliğini delil olarak getirmişlerdir. Buna göre davet, hayrı, marufu ve münkeri bilmeyi gerektirir. Çünkü cahil olan kişi batıla çağırabilir, münkeri emredip, maruftan nehyedebilir; kendi mezhebinin hükmünü bilip muhatabının mezhebinin hükmünü bilmediğinde muhatabı münker olmayan bir şeyden nehyetmiş olur. Öte yandan yumuşak davranmak gereken yerde sert, sert davranmak gereken yerde yumuşak davranabilir. Emredip nehyedeceği şeyi bilmek, birçok ilim, konu, hüküm ile ilgilenmek, birçok zorunlu sıfatla nitelenmiş olmak, herkes için kolay değildir. Sadece Müslü-

11 Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbüri (261), Sahîh, Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyad 1998/1419, İman, 20.

12 Hemmam A. Rahman Said, *İslam'a Davet Esasları*, (trc. M. Eren), Nida, İstanbul 2011, s. 202-203.

13 Nahl, 16/125; Yusuf, 12/108.

14 Âl-i İmran, 3/104.

manların içinden seçilmiş bir grup, bu özelliklere sahip olabilir. Bu durumda davet sorumluluğunun ümmetin bir kısmı olan âlimlere yönelik olduğu sabittir.¹⁵

İkinci görüşe göre “min” edatı beyan için olup ayetin manası da şudur: “Ey Müslümanlar, hepiniz hayra çağıran, iyiliği emreden, kötülüğü meneden bir topluluk olunuz.” Buradaki “min” edatı sair cinslerden muhatapları tahsis etmekte, emrin muhataplara olduğunu tekit etmektedir. “Min” edatının bu anlamda kullanılması Arapçada mevcuttur. Mesela “Çalışkan öğrenciler olunuz.” anlamında “liyekün minküm tullebun müciddune” denir. Nitekim Kur’an’da da bu anlamda kullanılmaktadır.¹⁶ Ayet, bu görevi tüm Müslümanlara yüklemekte, bu görevi yerine getirmesi için her Müslümana hitap etmektedir. Çünkü davetin ümmetin tamamına vacip olduğunu belirten ayetler vardır. Ayrıca hiçbir mükellef yoktur ki eliyle, diliyle veya kalbiyle daveti yerine getirebilecek olmasın.¹⁷ Öte yandan davet için ilim şart olmakla beraber, ilim parçalanmaz bir bütün değildir. Zira bir meseleyi bilip diğerini bilmeyen, birinin âlimi, diğerinin cahilidir. Bu durumda kişi bildiği konuyu tebliğ etmekle sorumludur. “Davet âlimlere vaciptir, diğerlerine vacip değildir.” demek, “Davet, davette bulunacağı meseleyi ve onun hükmünü bilene vaciptir.” demektir. Bu kişi, toplumdan herhangi biri de, ilimde büyük pay sahibi olan biri de olabilir. Dolayısıyla her Müslüman bildiği miktarda davetle sorumludur.¹⁸ Davet görevi, etkinliği ne olursa olsun, belli bir grubun omuzlarında değil, Müslümanlığına samimi olan herkes için söz konusudur.¹⁹

Davet, geniş kapsamlı bir faaliyet olduğuna göre, onu sadece âlimlere tahsis etmek gerekir. Bu durumda davette bilginin önemi ile davet görevinden bütün Müslümanları sorumlu tutan naslar telif edilmelidir. Buna göre davet bütün Müslümanlara farzdır. Bu görevi bizzat yapabilenler bunu direkt olarak yapar, diğerleri de onlara yardımcı olarak dolaylı yoldan bu vazifeyi ifa ederler.²⁰ Bu durumda Müslümanlar güç ve imkânları doğrultusunda davetle meşgul olacak; ayrıca bir davetçiler grubu teşekkül edecek, onlar bu gruba girecekleri seçmek, onlara destek olmak, yardımcı olmak, onları kontrol etmek gibi kendilerine uygun düşen görevleri yerine getireceklerdir.²¹ Özellikle

15 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 180-182; Ebu'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî (597), *Zâdü'l-Mesîr fi İlimi't-Tefsîr*, el-Mektebü'l-İslâmi, Beyrut 1404, I, 434; Salâh Abdülfettâh el-Hâlidî, *Tasvîbât fi Fehmi Ba'di'l-Âyât*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1987/1407, s.195.

16 Hac, 20/30; Allah bu ayette putların bir kısmından değil bütün putlardan uzak durmayı murad etmiştir. Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Beğavî (516), *Meâlimu't-Tenzil* (Tahk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd.), Dâru Taybe, Riyad 1409, II, 84-85.

17 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 180-182; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 434; Hâlidî, *Tasvîbât* s. 195.

18 Abdülkerîm Zeydân, *Usûlü'd-Da've*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2005/1436, s. 312.

19 M. Saîd Ramazan el-Bûtî, *İslâm'a Davet Metodu*, (trc. M. Sait Şimşek), Madve, İstanbul 1995, s. 9.

20 Nuh, *İslâm'a Davetin Öncelikleri*, s.163.

21 Önkâl, *Rasulüllahın İslâm'a Davet Metodu*, s. 55-59.

zamanımızda dünyanın çeşitli kıtalarında şirk, putperestlik, cahiliye hüküm sürmeye devam etmektedir. Bu toplumları Hakka davet etmek Müslümanların tümünün, gücü yettiği oranda, malıyla veya bilgisiyle, fikriyle veya gücüyle, katılacağı büyük çabalara ihtiyaç duymaktadır.²² Günümüzde, İslamla tanışmamış topluluklar bir tarafa, bilim ve teknolojideki gelişmelerin sonucu sınırların kalkmasıyla, Müslüman toplumlar da her zamankinden daha çok çeşitli etkilere açık durumdadır. Bu da davetin kapsamlı ve etkin bir şekilde yürütülmesini gerektirmekte olup Ashabu's-Sebt kıssası bu konuda bir yaklaşım sunmaktadır.

3- ASHABU'S-SEBT KISSASI

Ashabu's-Sebt kıssası, müfessirler tarafından Hz. Peygamber'in bir mucizesinin izharı olarak yorumlanmaktadır. Zira kendisi ümmî ve Ehli Kitapla ihtilat etmeyen biri olmasına rağmen bu kıssayı haber vermesi, onun bunu vahiy yoluyla elde ettiğini gösterir; çünkü bu kıssanın bilgisi, onların kitapları ile uğraşanların vâkıf olacağı gizli bilgilerdendir.²³ Çağdaş müfessirler ise bu olayın Yahudilerin ne dinî ne de tarihi kitaplarında yer aldığını ifade etmektedirler.²⁴ Kur'an'ın anlatımı, onun, Kur'an'ın vahiy sırasında İsrailoğulları arasında bilindiğini göstermektedir. Eğer bilmeselerdi Medine'de Hz Peygamber'e iftira ederler, âlimlerinden iman etmiş olanlar iman etmezdi.²⁵ Medine Yahudileri Hz Peygamber'e her konuda karşı gelme fırsatını hiçbir zaman kaçırmadıkları hâlde bu haberin doğruluğuna itiraz edememişlerdir.²⁶ Onların bu kıssa ile ilgili itirazları ne Kur'an'da ne de tarih kitaplarında yer almaktadır. Bu da söz konusu olayın Yahudiler arasında anlatılan bir olay olduğunun ifadesidir.²⁷

Ashabu's-Sebt kıssasına en geniş şekilde Araf suresinde yer verilmektedir.²⁸ Kıssa Bakara suresinde iki ayetle,²⁹ Nisa, Maide ve Nahl surelerinde de birer ayetle yer almaktadır.³⁰ Ashabu's-Sebt kıssası ile ilgili rivayetler genel olarak İbn Abbas (v. 68/687) kanalıyla gelmektedir. Rivayetlerdeki farklı anlatımları bir kenara bırakıp ana

22 Zeydân, *Usûlü'd-Da've*, s. 314.

23 Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 118; Ebu's-Suûd Muhammed b. Muhammed el-Amâdî (986), *İrşâdu Akli'-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts., III, 284; Muhammed b. Yûsuf eş-Şehirî bi Ebi Hayyân el-Endülüsî (745), *el-Bahrü'l-Muhîd* (tahk. Adil Ahmed Abdilmevcud vd.), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993/1413, IV, 407.

24 Ebu'l-A'la Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, II, 106; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, y.y. ts., III, 408.

25 Bakara, 2/65'deki "Siz bilirsiniz." ifadesi kase lamıyla tekitli olarak bu olayı bildiklerini ifade etmektedir. Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, Dâru'l-Menâr, Mısır 1366/1947, IX, 375.

26 Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, II, 106.

27 Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III, 408.

28 Araf, 7/163-166.

29 Bakara, 2/65-66.

30 Nisa, 4/47, 154; Maide, 5/60; Nahl, 16/124.

hatlarıyla ifade etmek gerekirse, bu topluluk sahil kıyısında Eyle adında bir beldeye yaşıyordu. Allah onlar için cuma gününü ibadet günü olarak belirlemişti; fakat onlar bunu cumartesi ile değiştirdiler. Hz. Musa onları bu işten nehyettiyse de onlar bunda direttiler. Sonunda onlar için cumartesi günü belirlendi; o günde çalışmaktan, yasaklanan şeyleri yapmaktan nehyedildiler. Fakat cumartesi geldiğinde bütün balıklar orada toplanıyor, cumartesi geçtiğinde ise oradan ayrılıyorlardı.³¹ Bunun üzerine bu şehir sakinleri Allah’ın emrini ihlal ederek bu imtihanı kaybettiler.

3.1. Cumartesi Yasağının İhlali

Tefsirlerdeki rivayetlerde bu ihlalin şekli ile ilgili çeşitli yöntemler zikredilmektedir. Buna göre onlardan biri bir balık tutup burnuna bir ip, ipi de sahildeki bir direğe bağlayıp balığı suya bırakmış, ertesi sabah olduğunda onu kızartıp yemişti.³² Yasağı ihlal için diğer bir yöntem de şu idi: Havuzlar kazıp havuzları kanallarla denize bağlamışlardı. Balıklar cumartesi günü dalgalarla havuzlara giriyor, derinliğinden ve suyun azlığından dolayı dışarı çıkamıyorlardı. Ya da balıklar havuzlara girdikten sonra engeller koyarak denize dönmelerine mani oluyorlardı.³³

Cumartesi yasağı konusunda ayetlerde geçen “haddi aşma”³⁴ ifadesi yaptıkları şeyin onlara haram kılınmış olduğuna delalet eder. Bu ifadeden, sadece balık avlama konusunda haddi aşmaları anlaşılabilceği gibi, -Çünkü onlara o gün sadece ibadetle meşgul olmaları emredilmişti.- avlanmayı helal sayarak avlanmaları da anlaşılabilir.³⁵ Onlar, yaptıkları bu davranışı çeşitli şekillerde tevile etmişlerdi. Bu tevillerden birine göre kendilerine, cumartesi günü balık yemek yasaklanmıştır. Balıkları cumartesi günü tutup başka günlerde yiyebilirler.³⁶ Diğer bir teville göre onları ibadetten alıkoymayan kazanç yolları yasaklanmıştır, basit işler yasaklanmamıştır.³⁷

Yasağı çiğneme, tedrici olarak gerçekleşmiştir. Buna göre onlardan bir kısmı bu günahı işlemiş, onlara çabucak bir ceza gelmeyince diğerleri de onlara özenip aynı şeyi yapmışlardı. Bu şekilde çeşitli yöntemler uygulayarak yasağı delmek suretiyle başlarına bela gelmediğini görünce balık avlama işi çoğalmış, hatta pazarlarda açıkça satılmaya başlanmıştı. Sonunda bu işin ticaretiyle senelerce uğraşıp bu yoldan zengin

31 Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310), *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1420, XIII,187; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 282; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 408; Ebu's-Suûd, *İrşâdu Akli'-Selîm*, III, 284.

32 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII,194.

33 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 409; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 282.

34 Araf, 7/163; Bakara, 2/65.

35 Râzî, *Me'âtilhu'l-Ğayb*, III, 118; Nizamuddîn el-Hasen b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî en-Neysâbüfî (728), *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'an ve Rağâibi'l-Furkân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1416/1996, I, 305.

36 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII,190.

37 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 409.

olmuşlardı. Başlarına bir bela gelmediğinden de cumartesi yasağının ortadan kalktığını düşünmüşlerdi.³⁸ Bu surette cumartesi yasağını ihlal fiilinin süreklilik arz eden bir davranış olduğu anlaşılmaktadır.³⁹

Cumartesi yasağını ihlal edenler hile yapacak kadar ilâhî emri istihfaf etmeye cür'et etmişlerdi. Allah ise emir ve nehiyelerini aşmada hileye razı olmamaktadır. Çünkü Allah'ın koyduğu kurallarda maslahatlar ve hikmetler vardır. Meşru görünecek fiiller icra ederek hikmetleri ortadan kaldırma konusunda hile yapmak, Allah'a karşı cür'ettir.⁴⁰ Bu yüzden onlar bu cür'etleri, yasağı çiğnemedeki ısrar ve inatları sebebiyle cezalandırılmışlardı.

3.2. Cumartesi Yasağını İhlalin Cezası

Allah cumartesi yasağını çiğneyenleri fıska itiyad hâline getirdiklerinden dolayı önce fakirlik ve yoksullukla cezalandırdı. Araf 7/165'deki "el-azabü'l-beis"den mak-sat budur. Ama onlar uslanmamış, büsbütün azıp, hiç bir masiyetten çekinmez, her fenalığı yapar, nehyedenlere husumet eder hâle gelmişlerdi. Bunun üzerine Allah onları mesh ile cezalandırmış, bu surette onlara iki defa azap etmiştir.

İkinci görüşe göre "el-azabü'l-beis"den murad, meshdir. Allah onları sadece mesh ile cezalandırmıştır. 166. ayet 165. ayetin mücmelliğini açıklamakta ve onu tekit etmektedir. Bu şekildeki bir üslup, insanları korkutmak içindir.⁴¹ İki görüş de caiz görülmele birlikte ayetin zahiri birinci görüşü ifade ettiğinden bu görüş tercih edil-mektedir.⁴²

Cumartesi yasağını ihlal edenlere verilen mesh cezasının mahiyeti konusunda Mücahid'den (v.103/721) nakledilen bir rivayet vardır. Buna göre Mücahid, onların

38 Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, IV, 409; Neysâbüri, *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'an*, I, 305; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Zemeniyyîn (399), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, (tahk. Ebû Abdillâh Huseyn b. Ukkâşe vd.), el-Faruku'l-Hadise li'Tibaati ve'n-Neşr, y.y.-1423/2002, II, 148.

39 "Hani onlar cumartesi yasağı konusunda haddi aşıyorlardı." (Araf, 7/163) ayetinde muzari fiilinin tercih edilmesi, bu fiilin tekrürüne delalet etmektedir. (Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, IX, 148.) Aynı ayetin sonundaki "İşte böylece biz, yoldan çıkmalarından dolayı onları imtihan ediyorduk." cümlesindeki بما كانوا يفسقون ifadesinde mazi ve müstakbel sığasının cemedilmesi de fıska sürekliliklerine delalet eder. Yani onlar yaptıkları ve terk ettikleri şeylerdeki sürekli fıskaları sebebiyle imtihan edilmişlerdir. "Zulmedenleri yoldan çıkmaları sebebiyle şiddetli bir azapla yakaladık." (Araf, 7/165) ayetindeki talil de, illetin fıska, zulme, düşmanlığa devam olduğunu bildirmektedir. (Ebu's-Suûd, *İrşâdu Akli'-Selîm*, III, 285-286) "Yasaklandıkları şeyden vazgeçmeye yanaşmayınca onlara; 'Aşağılık maymunlar olun!' dedik." (Araf, 7/166) ifadesinden de cezanın emirlere muhalefetten, isyanda sürekliliklerinden dolayı olduğuna ima vardır. Muhammedü'l-Emin b. Abdullah el-Üramî, *Hadâiku'r-Rûh ve'-Reyhân fî Ravabi Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru Tavkî'n-Necât, Beyrut 1421/2001, X, 199.

40 Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I, 545-546.

41 Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, IX, 153; Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, IX, 379; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 208.

42 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 166; Neysâbüri, *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'an*, III, 338; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî (1332/1914), *Mehâsinü't-Te'vil*, Dâru İhyâ-i Kütübü'l-Arabiyye, y.y.-1376/1957, VII, 2890.

maymuna çevrilmediğini ifade etmektedir. Bu, sadece Cum’a 62/5’de Allah’ın onlarla ilgili verdiği, kitap taşıyan eşekler gibi bir misaldir.⁴³ Ancak Mücahid’in bu görüşünün tefsirlerde destek bulmadığı görülmektedir.⁴⁴ Kur’an’ın zahiri onların gerçekten maymuna çevrildiklerini ifade ettiğinden müfessirlerin cumhuru da bu görüşü tercih etmiştir.⁴⁵

Müfessirler, onların meshedildikten sonra 3, 7, veya 8 gün sonra helak edildiğini, nesillerinin devam etmediğini ifade etmişlerdir.⁴⁶ Seyyid Kutub (v. 1386/1966) bu insanların nasıl maymun olduğu, daha sonra başlarına ne geldiği, yok mu oldukları yoksa nesillerinin devam mı ettiği konularında Kur’an’ın tamamen sustuğu, Hz. Peygamber’den hadis rivayet edilmediğini ifade ederek bu konularla meşgul olmaya ihtiyaç olmadığını belirtmektedir.⁴⁷

4- ASHABU’S-SEBT KISSASINDA İNANANLARIN TUTUMLARI

Ashabu’s-Sebt kıssasındaki tarafların kimler olduğu ve bunların özellikleri hakkında iki görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden birincisine göre kıssada söz konusu olan taraflar iki fırkadır. Bunlar, cumartesi yaşağını ihlal edenler ile onları bundan nehyeden salih topluluktur. A’raf 7/164’te “Allah’ın helak veya azab edeceği bir kavme niçin öğüt veriyorsunuz?” sorusunun sahiplerinin cumartesi yaşağını ihlal eden isyankâr topluluk olduğuna dair Kelbi (v. 146/763) ve İbn Abbas’dan (v. 68/687) rivayetler gelmektedir.⁴⁸ Bu görüş sahiplerine göre onlar bu sözü alay ve red için söylemiş-

43 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I, 373.

44 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I, 373; Ebu’l-Fidâ İsmâil b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm* (Tahk. Mustafa Seyyid Muhammed vd.), Müessesetü Kurtuba, Kahire 1421/2000, I, 436-440; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, III, 119; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endülüsî, *el-Muharraru’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz* (tahk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001, I, 161; Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’an*, I, 84. Olayı Mücahid’in görüşü doğrultusunda yorumlayan bazı çağdaş müfessirler bulunmaktadır. Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsîri*, I, 179; Süleyman Ateş, *Kur’an Ansiklopedisi*, Kur’an Bilimleri Araştırma Vakfı, İstanbul ts., IV, 476; Muhammed Esed (1992), *Kur’an Mesajı Meal Tefsir*, (trc. C. Koytak, A. Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul 1999, s. 307-308.

45 Alûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 283.

46 Ebubekir İbn Arabî, onların maymuna çevrildikten sonra yaşadıklarını, bugün mevcut maymunların onların soyundan geldiğini ifade etmiştir. İbn Kuteybe de aynı görüştedir. Görüşünü القردة والخنازير kelimelerinin marife olmasıyla delillendirmektedir. İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, II, 388. Hatta bazı fakihler aslının insan nesli olması ihtimaline binaen fil vb. hayvanların etini yemenin haramlığını iddia etmişlerdir. Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, I, 544-545; ayrıntılı bilgi için bkz: Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, III, 120-121; Alûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 283; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhîr*, I, 410; Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, I, 544-545; I, 161.

47 Kutub, *Fi Zılâli’l-Kur’an*, III, 1385.

48 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII, 195; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XV, 42; Beğavî, *Meâlimu’t-Tenzîl*, III, 294; İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, II, 469.

lerdir.⁴⁹ Fakat “Allah’ın helak veya azab edeceği bir kavme niçin öğüt veriyorsunuz?” sözü cumartesi yaşağını çiğneyenlere ait olamaz. Zira öyle olsaydı, sonrasında gelen cevaptaki *وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ* ifadesinde gaib değil muhatap siğası kullanılması gerekirdi.⁵⁰ Yani “... belki Allah’a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz).” yerine “... belki Allah’a karşı gelmekten sakınırsınız diye (öğüt veriyoruz).” denirdi. Çünkü “Rabbini-ze bir mazeret beyan etmek için, bir de belki Allah’a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz).”⁵¹ ayeti, hitap edeni, hitap edileni ve ima edileni gerekli kılmaktadır.⁵² Durum böyle olunca kıssada tarafların sebt kuralını ihlal eden isyankâr topluluk ile birlikte üç gruptan oluştuğu anlaşılmaktadır. Diğer iki grup ise inananlardır. A’raf 7/164. ayeti ise bu iki grubu ifade etmektedir.⁵³

4.1. Cumartesi Yaşağının İhlali Karşısında Daveti Terk Edenler

Ashabu’s-Sebt kıssasında yer alan inananlar iki grup olmakla beraber bu iki gruptan soru sahiplerinin akıbeti hakkında ihtilaf vardır. A’raf 7/164’teki soru sahiplerinin, cumartesi yaşağını çiğneyenlerle birlikte helak oldukları İbn Abbas’dan gelen rivayetlerde ifade edilmektedir.⁵⁴

Cumartesi yaşağını çiğnemeyen, fakat çiğneyenlere engel de olmayan bu grup, kötülüğe engel olmamalarından dolayı helak edilmiştir.⁵⁵ Bu görüş müfessirler arasında rağbet görmemiştir. Fakat Tabatabai, (v.1981) “Kendilerine verilen öğüdü terk ettiklerinde biz de kötülükten men edenleri kurtardık.” ayetinin sadece daveti devam edenlerin kurtulduğuna delalet ettiğini, diğer iki taifenin helak olduğunu belirtmektedir. Ona göre ayette ilâhî bir sünnete delalet vardır: O da zalimlerin zulmünü engellemek, engellemek mümkün değilse öğüt vermek, öğüt mümkün değil ve tesirsiz ise hicret etmek, onlara zulümlerinde ortak olmamak gerekir. İlâhî azap zalimleri gözetlediği gibi, zulme ortak olanları da gözetler.⁵⁶

Tabatabai’nin görüşü ayetin bütünlüğünü dikkate almamaktadır. Zira ayetin devamında “zulmedenleri de yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü şiddetli bir azap ile

49 Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, IV, 411; Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beydâvî, *Envâru’l-Tenzil ve Esrâru’l-Te’vîl*, Müessesetü’l-A’la lil Matbuat, Beyrut 1410/1990, II, 120; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu Akli’-Selîm*, III, 285

50 Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XV, 42; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu Akli’-Selîm*, III, 285; Beğavî, *Meâlimu’l-Tenzil*, III, 294.

51 Araf, 7/163.

52 İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, II, 469.

53 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII,191-192; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, III, 277; Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf Ebî Zeyd es-Seâlebî el-Mâlikî, *el-Cevâhiru’l-Hisen fi Tefsîri’l-Kur’ân* (tahk. Eş-Şeyh Ali Muhammed Muavvid vd.), Dâru İhyai’-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1418/1997, III, 89; Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, III, 1385.

54 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII,194.

55 İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, II, 469.

56 Tabatabâi, *el-Mîzân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, VIII, 301.

yakaladık.” denilmektedir. Bu kişilerin onların zulümlerine ortak olduğu söylenemez. Zira “Allah’ın helâk edeceği yahut şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?” sözü onların bu günahı işleyenleri şiddetli bir şekilde ayıpladıklarına delalet etmektedir.⁵⁷ Bu ifadeden, onların cumartesi yaşağını ihlal edenlerden hoşlanmadığı, bu günahlarından dolayı Allah’ın onları helak edeceğini bildikleri anlaşılmaktadır. Onlar bu kişilere öğüdün fayda vermediğini görmüşlerdir. Bu durum ise ancak onlara öğüt verdikten sonra söz konusu olur.⁵⁸

İbn Abbas’dan gelen bazı rivayetlerde ise ayetteki tarafların her ikisinin de emri bil maruf nehyi anil münker yapanlardan olduğu, Allah’ın gazabı gelince bu iki taifenin de kurtulduğu ifade edilmektedir.⁵⁹ Buna göre soru sahipleri cumartesi yaşağını ihlal edenleri bu işten vazgeçirmeye çalışmışlar, ümitleri kalmadığından bu sözü söylemişlerdir.⁶⁰ Zira bu grup cumartesi yaşağını çiğneyenler gibi isyan etmemiş, yapılan kötülüğe de razı olmamışlardır.⁶¹ Ayetin zahirinden bunların kurtulanlardan olduğu anlaşılmaktadır.⁶²

Bazı rivayetlerden, İbn Abbas’ın bu sorunun sahibi olan grubun akıbeti hakkında tereddütlü olduğu anlaşılmaktadır. O, bir rivayette “Nehyedenler kurtuldu, yapanlar helak oldu. Susanlara ne yapıldığını bilmiyorum.” derken bir diğerinde “Üçüncü fırkaya ne yapıldığını en iyi Allah bilir.” demektedir.⁶³ Fakat İbn Abbas’ın tereddüdünün İkrime sayesinde ortadan kalktığı görülmektedir. İkrime bunu şöyle hikâye etmektedir: “Bir gün Mushaf hücresinde iken İbn Abbas’ın yanına girdim. İbn Abbas ağlıyordu. “Niçin ağlıyorsun?” diye sordum. “Allah beni sana kurban etsin.” diyerek Araf suresinin 163. ayetini okudu ve sonra şöyle dedi: “Üçüncü firkanın zikredildiğini işitmiyorum. Onlar gibi olmaktan korkarız.” Ben de “İşitmedin mi ki Allah “Yasaklandıkları şeyden vazgeçmeyince onlara ‘aşağılık maymunlar olun.’ dedik.” buyuruyor dedim. Bunun üzerine üzüntüsünden kurtuldu ve sevincinden bana bir elbise giydirdi.” İkrime başka bir rivayette İbn Abbas’ı şöyle ikna etmektedir: “Görmüyor musun ki, bu topluluk onların durumundan hoşnut olmamış, onlara muhalefet edip şöyle demişler: “Allah’ın helak veya azap edeceği bir kavme niçin öğüt veriyorsunuz?”⁶⁴ İbn Abbas’dan gelen, her iki grubun nehyi anil münker

57 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, 42.

58 Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, IX, 151.

59 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 187.

60 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, 41; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 165.

61 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 469.

62 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr*, IV, 411.

63 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 194-195.

64 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 188; 190.

yapanlardan olduğu, iki grubun da kurtulduğu görüşü⁶⁵ muhtemelen son görüşünü ifade etmektedir.

Soru sahipleri ehli necat olduğuna göre, onların sordukları sorunun anlamı nedir? Ya da onların ehli necat oluşu ile sordukları soru nasıl telif edilebilir? Müfessirler bu konuda imal-i fikr etmiş ve çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.

Sorunun amacıyla ilgili ihtimallerden biri, ihlalcilere öğüdün fayda vermediğini mübalağalı bir şekilde ifade etmek, diğeri ihlalciler topluluğu öğüt almaya teşvik etmektir.⁶⁶ Sorunun maksadının, öğüdün fayda vermediği tespitini ifade etmek olmadığı, muhatapların soruyu kemal-i ciddiyetle cevaplamasından anlaşılmalıdır. Sorunun öğüt almaya teşvik amaçlı olduğu da söylenemez; zira sorunun gerçek muhatabı cumartesi yasağını ihlal edenler olsaydı davetçilerin onlara cevap vermemesi gerekirdi. Ayetin bütünlüğü dikkate alındığında bu iki ihtimal tutarlı görünmemektedir. Söz konusu bu iki ihtimale göre soru sahipleri daveti terk edenlerden değildir. Fakat tefsirlerde yaygın olan görüş soru sahiplerinin ümitsizliğe kapıldıkları için daveti terk edenler olduklarıdır.

Soru sahiplerinin ehli necat oluşu ile sordukları soruyu telif eden bu yaygın görüşe göre onlar öğüt için çaba göstermiş, fakat öğüt fayda vermeyince ümitlerini kaybetmiş olup, bu soruyla öğüdün sebebini ve faydasını sormaktadırlar.⁶⁷

Zira muhataplar günaha ısrar konusunda neredeyse engellenemeyecek bir boyuta ulaşmışlar, sonunda kendilerine verilen öğüt faydasız ve sonuçsuz olmuştur; o yüzden terk edilmesi gerekir.⁶⁸ Hatta onlar, kötülüğü terk etmeyeceği bilinen bir kavme öğüt verdikleri için davetçileri kınamaktadırlar.⁶⁹

Zemahşeri (v.538/1143) bu grubun durumunu, sözlü olarak davetin yerine getirilebilme ortamının bulunmamasına bağlamakta, sözün fayda vermediği durumda daveti terk etmenin gerekliliğini şöyle ifade etmektedir:

“Söyledikleri sözü de sadece öğüdün sebep ve amacını sormak için söylemişlerdir.

65 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 187.

66 Çünkü helak ve azapları ile ilgili sözün kesinliği kalplerine korku ve haşyet verir. Ebu's-Suûd, *İrşâdu Akli'-Selîm*, III, 285

67 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, II, 120; Ebu's-Suûd, *İrşâdu Akli'-Selîm*, III, 285; Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, IX, 151.

68 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, 42.

69 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 277. Elmalılı söz konusu grubu şöyle tasvir etmektedir: Uğraşmış, her yolu denemiş, her vasıtaya müracaat ederek zahmet çekmiş, dinletememiş, nihayet bıkmış. Meyus olmuş, Allah'tan bu ahaliye bela geleceğine karar vermiş, onlara buğzlarından dolayı nasihatten vazgeçmiş, sesi kesmiş, inkıta uzletti tercih etmişlerdi... Bunlar devam ettikçe o meyus olan topluluk nasihat makamında “Niçin öğüt veriyorsunuz?” diyorlardı. Bu surette bunları nasihatten vazgeçirip halkı kendi hâline bırakmayı tercih etmişler, böyle derken de bir farzı kifayenin umumen terkiyle hepsinin asim olacağını düşünmemişlerdi.” Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 207.

Çünkü bu topluluğu bildiklerinden onlara öğüt vermekte gerçek bir fayda görmemektedirler. Nehyeden kişi nehyedilenin durumunu, nehyin tesir etmediğini gördüğünde ondan nehiy düşer. Belki abes ile iştigale girdiğinden nehyi terk etmek vacip olabilir. Nitekim yollarda haraç toplayanlara veya işkence yapmakla görevli cellâtlara öğüt vermek ve yaptıkları işe mani olmak için gitsen bu senin için abes ve sadece eğlence/vakit israfı olur. Diğerlerine gelince ya öncekiler gibi henüz ümitsizliğe kapılmadıkları ve onlar gibi durumlarını haber vermedikleri için ya da Allah’ın Rasulünü “Bu yeni Kitab’a inanmazlarsa arkalarından üzüntüyle neredeyse kendini harap edeceksin.” (Kehf, 18/6) diye nitelediği gibi, davet konusunda aşırı istekli ve ciddi oldukları için onlardan yüz çevirmedi.”⁷⁰

Zemahşeri, cumartesi yaşağını ihlal edenlere sözün tesir etmemesi ve inananlardan nehiy sorumluluğunun düşmesi ile ilgili olarak “yollarda haraç toplayanları veya işkence yapmakla görevli cellâtları” örnek vermektedir. Ebu Hayyân da aynı doğrultuda, öğüt verenle alay edildiğini, çoğunlukla da öğüdün sonucunda öğüt verenin işkence gördüğünü ifade etmektedir.⁷¹ Oysa ayetlerde, cumartesi yaşağını ihlal edenleri bu özellikteki kişilere benzeten, davetçilerin işkenceye maruz kaldığını ifade eden her hangi bir işaret yoktur.⁷²

Üstelik ayetin devamı dikkate alındığında Zemahşeri’nin görüşü kabul edilirse, davete devam edenler sorumlu olmadıkları bir işi üstlenmiş, hatta bu tavırlarıyla abes ile iştigal etmiş ve daveti terk etmeleri gerekirken davete devam etmiş olmaktadır. Oysa 165. ayete göre bu anlam mümkün değildir; çünkü bu ayette davete devam edenlerin kurtuluşa erdiği ifade edilmektedir. Doğru olan daveti terk değil davete devamdır. Dolayısıyla ayetteki soru ve cevap birlikte değerlendirildiğinde, daveti terk için özür olacak, cana ve mala yönelik şiddetin söz konusu olduğu, barış ortamının ortadan kalktığı söylenemez.

Reşit Rıza, (v.1354/1935) kötülüğü önlemeye güç yetiyor, fakat susuluyorsa bunun özür olmadığını ifade ettikten sonra, ayette söz konusu soru sahiplerinin durumunun özre de özrün ademine de muhtemel olduğunu, bu yüzden durumlarında ihtilaf edildiğini belirtmektedir.⁷³ Fakat müfessirin dediği gibi bir özür söz konusu ise, bu özrün, diğer grup için de söz konusu olması gerekirdi. Onların -Zemahşeri’nin dediği gibi- henüz ümitsizliğe kapılmamış ve durumlarını ifade etmemiş olduklarını söylemeyi sağlayacak

70 Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II, 165; ayrıca Neysâbüri, *Tefsîru Ğarâibi l-Kur’ân*, III, 338.

71 Ebû Hayyân, *el-Bahrü l-Muhît*, IV, 411.

72 Kaldı ki -Reşid Rıza’nın ifade ettiği üzere -nice yol kesici, cellât ve sarhoş tövbe edip Allah’a yönelmiştir. Rıza, *Tefsîru l-Kur’âni l-Hakim*, IX, 378-379. Uygun ortamda doğru yöntemlerle davet yürütüldüğünde bu tür insanların da hidayeti pekala mümkündür.

73 Rızâ, *Tefsîru l-Kur’âni l-Hakim*, IX, 378-379.

bir delil yoktur. Aksine soruya verdikleri cevaptan davete devam ettikleri anlaşılmakta, bu tavırlarının sonucu olarak -sonraki ayette- kurtuluşa erdikleri ifade edilmektedir. Bu yüzden daveti terk edenlerin bu tavırlarının altında geçerli bir özür olduğu söylenemez.

Söz konusu topluluğun daveti terk etmesinin altında geçerli bir özür olmadığına göre, ayet, batıl yeryüzünde yayıldığı, davetin fayda vermediği görüldüğünde Müslümanların daveti terk etmesi gerektiği şüphesini reddetmektedir. Bu şüphenin önceki kavimlerde de meydana geldiği, davete devam edenlerin bu şüpheyi reddettikleri anlaşılmaktadır.⁷⁴ Buna rağmen davet yükümlülüğünün şartlarından birinin, sözün tesirinin kesin ya da galip zan ile bilinmesi olduğu ifade edilmektedir.

Aksi takdirde, yani sözün tesirinin kesin olarak veya zannı galiple bilinmemesi durumunda davet vacip değildir.⁷⁵ Oysa objektif olarak bilinebilecek cana ve mala yönelik şiddet ortamı bir tarafa, sözün tesir etmeyeceği kesin ya da galip zan ile nasıl bilinebilir? İster istemez bu bilgi subjektif olacak, sonuçta muhatapta tesirin görülmediği her durumda daveti terk etmek mubah hâle gelecektir.

Soru sahiplerinin ehli necat oluşu ile sordukları soruyu telif eden diğer görüş, davetin farzı kifaye olduğu görüşüdür. Razi, (v.606/1212) bu görüşü, muhtemel şöyle bir soruya verdiği cevapta ifade etmektedir:

“Şayet ‘Öğüdü terk etmek masiyettir, öğüdden nehyetmek de masiyettir. Bu yüzden öğüdü terk eden, öğüt vermekten nehyedenlerin ‘zulmedenleri de yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü şiddetli bir azap ile yakaladık.’⁷⁶ sözünün şümülüne girmesi gerekir.’ denirse biz de şöyle deriz: Bu, gerekli değildir. Nehyi anil münker kifai bir vaciptir. Bir kısmı bu görevi yerine getirdiğinde diğerlerinden sorumluluk düşer.”⁷⁷

Buna göre soru sahipleri her ne kadar ümitlerini kaybedip daveti terk etseler bile, diğer grup davet görevini ifa ettiği için onların da herhangi bir sorumluluğu söz konusu değildir. Zira farzı kifayeyi yerine getirmeye gücü yetenler bu görevi yerine ge-

74 Zeydân, *Usûlü’l-Da’ve*, s. 315-316. Kur’an’ın şu ayeti davette faydanın ölçü alındığı vehmini doğrular. “Eğer öğüt fayda verirse, öğüt ver.” diye çevrilen A’la 87/9 ayeti, “Fayda verse de vermese de öğüt ver.” şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü ayette ikinci kısım zikredilmemiştir. Nitekim Nahl 16/81’de benzer bir kullanım söz konusudur. Beğavî, *Meâlimu’l-Tenzil*, VIII, 401. Ayrıca ayetin böyle tercüme edilmesi “Öğüt müminlere fayda verir.” Zariyat 51/55 ayetiyle çelişir; öğüdün öğüt vermeden fayda verip vermediğini bilememeye geçeceği ile ters düşer. İsmail Karagöz, “Tebliğ Yöntemleri ile İlgili Kur’an Kavramlarının Analizi”, *Kutlu Doğum 2003 İslam’ın Güncel Sunumu*, TDV Yayınları, Ankara-2006, s. 60.

75 Selim Özarslan, “İyiliği Emretmek ve Kötülükten Sakındırmak (el-Emru bi’l-Maruf ve’n-Nehyi ani’l-Münker) Prensibi Üzerine Bir İnceleme”, *Diyabet İlmî Dergi*, Cilt: 42, Sayı: 3, Temmuz-Ağustos-Eylül, 2006, s. 85.

76 Araf, 7/165.

77 Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XV, 42.

tirdiğinde, günah hepsinden düşmektedir.⁷⁸ Farzı kifayeye örnek olarak davetten/emri bil maruftan başka, denizde boğulan kişiyi kurtarmak, hastane inşa etmek, iftanın, tıbbın ve toplumun ihtiyacı olan mesleklerin icra edilmesini sağlamak, selamı almak, şahitliği yerine getirmek şeklinde örnekler verilmektedir.⁷⁹ Hâlbuki verilen bu örnekler davet ile aynı kefeye konamaz. Zira bu örneklerde sonuç objektif olarak tespit edilebilmektedir. Diğer bir ifadeyle bu örneklerde vacibin yerine getirilip getirilmediği bilinebilmektedir. Davetin yerine getirilip getirilmediği ise her zaman bilinemez; zira davetin yerine getirilip getirilmediği konusunda sonuç ölçü olarak alınsa, davetten sonuç almak her zaman mümkün değildir. Davetin yerine getirilip getirilmediğinde davetin bilfiil icra edilmesi ölçü olarak alınırsa, ne kadar süre davetin yapılmış olması bunun için ölçü olacaktır?

Özellikle cumartesi yasağının ihlali örneğinde düşünülürse, uzun süre toplumda yerleşmiş, kapsamlı, derin ve köklü bir alışkanlığı bir defa davette bulunarak değiştirmek mümkün olamaz; aksine bu, uzun ve dikkatli bir çabayı gerektirir. Bunun neticesinde de sonuç almanın garantisi yoktur. Ayrıca hayatın devamlılığı göz önüne alınırsa, bir konuda sonuç alındığında başka dinî sorunların da ortaya çıkması mümkündür. Dolayısıyla bu kendine özgülüğü dikkate alındığında, daveti farzı kifaye olarak nitelemek, onun mahiyet ve önemiyle mutabık bir hüküm değildir.

Soru sahiplerinin ehli necat oluşu ile sordukları soruyu telif eden ve bu makalede tercih edilen görüş ise şudur: Soru sahipleri her ne kadar ehli necat ise de akıbetlerinin belirtilmemiş olmasıyla, sorumluluklarını yerine getirmemiş oldukları ima edilmektedir. İbn Kesir (v.777/1373) ve Seyyid Kutub, (v.1386/1966) inananların bu iki grubu arasındaki farkı şöyle ifade etmektedirler:

“Bu ayet (Araf, 165) nehyedenlerin kurtuluşu, zalimlerin helakı konusunda nasıttır. Allah susanlar hakkında beyanda bulunmamıştır. Çünkü ceza amelin cinsindedir. Onlar övülmeyi hak etmiyorlar ki övülsünler. Büyük bir cürüm işlemeler ki zemmedilsinler...”⁸⁰

“Üçüncü gruba gelince ayet onlar hakkında bir şey demiyor. Belki de durumlarını önemsemediği için. Şayet onlar azaba müstahak olmadıysa ihmale müstahak oldular. Zira kötülüklerin karşısına dikilmeden menfi bir tavır takınarak duruverdiler.”⁸¹ Netice itibarıyla A’raf suresinde yer alan kısma ile ilgili 163-166. ayetler bütüncül olarak ele alındığında son görüşün daha isabetli olduğu görülmektedir. Soru sahiplerinin

78 Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, ed-Daru'l-Müttehîde, Dımaşk-1962, s. 109.

79 Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, 108.

80 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, 425.

81 Kutub, *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, III, 1385. Aynı yaklaşım için bkz: Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vil*, VII, 2892.

daveti terk etmelerini, şiddetin hâkim olması ve davet imkânının ortadan kalkmasıyla veya davetin farzı kifaye olmasıyla açıklamak tatmin edici değildir. Söz konusu topluluk ümitsizliğe kapılıp daveti terk ederken diğer topluluk davete devam etmekte ve terk edenleri uyarmaktadır.

4.2. Cumartesi Yasağının İhlali Karşısında Davete Devam Edenler

Ashabu's-Sebt kıssasında yer alan inananların ikinci grubu, muhataplarının olumsuz tavırlarına rağmen, davete devam etmektedirler. Onların bu tavırları karşı grubun ağzından şöyle ifade edilmektedir:

“Allah’ın helak veya azap edeceği bir kavme niçin öğüt (vaaz) veriyorsunuz?”⁸²

“Vaaz” kavramı, zorlama yapmadan sadece insanları dinî konularda bilgilendirmek ve sonuç alınsın alınmasın ısrarla vaaza devam etmeyi ifade etmektedir.⁸³ Onların ısrarla davete devam etmelerinin altında iki husus yatmaktadır: Birincisi sorumluluk duygusu, ikincisi ise ümittir. Bu topluluğun, önceki grubun “Niçin davet ediyorsunuz?” sorusuna cevap sadedinde söyledikleri şu cümlede bu iki duygu açığa çıkmaktadır:

“Rabbimize bir mazeret beyan etmek için, bir de belki Allah’a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz).”⁸⁴

Buna göre bu topluluk davet görevinin farz olduğuna inanmaktadır. Bu görevi yerine getirip getirmediği konusunda muhatap olacakları sorgu, ayıplama ve tenkit karşısında Allah’a karşı mazeret beyan etmek için davete devam etmektedirler.⁸⁵

Davet görevini yerine getirme sorumluluğu, önceki kavimlerin bu konudaki tutumları, bu görevin yerine getirilmemesinin dünyevî ve uhrevî sonuçları Kur’an’da sıklıkla işlenen bir temadır.⁸⁶ Dolayısıyla davete devam edenler, soru sahiplerine cevap sadedinde söyledikleri “Rabbimize bir mazeret beyan etmek için, (öğüt veriyoruz).”⁸⁷ cümlesi ile, faydası olmayacağını bilse bile davet sorumluluğunun kişiden düşmeyeceğini ifade etmektedirler. Çünkü sonuç elde etmek davetin şartlarından değildir.⁸⁸

82 A’raf, 7/164

83 İsmail Karagöz, Tebliğ Yöntemleri ile İlgili Kur’an Kavramlarının Analizi, s. 57.

84 Araf, 7/163.

85 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 185; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, VI,425; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 277; Elmahlî, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 207

86 Mesela bkz: Maide, 78-79; Ahzab, 33/67. Kur’an’da Yahudi ve Hıristiyan din adamlarının davet konusundaki tutumları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: İbrahim H. Karşlı, *Kutsal Kitaplara Göre Din Adamı*, TDV Yayınları, Ankara-2010, s. 97-117.

87 Araf, 7/163.

88 Kâsımî, *Mehâsinü't-Te’vîl*, VII, 2892.

Üstelik bu cümledeki “Rabbiniz” kelimesinde muhatap zamirinin kullanılmış olmasıyla, davet sorumluluğunun sadece kendilerine değil, muhataplar için de söz konusu olduğunu ifade etmektedirler. “Biz O’nun kulu olduğumuz gibi siz de O’nun kulusunuz. Rab olmasından dolayı O’na mazeret beyan edecek şekilde görevinizi yerine getirmelisiniz.” demektedirler.⁸⁹

Davetten geri durmayanlar, cümlenin son bölümünde yer alan “... bir de belki Allah’a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz).”⁹⁰ ifadesiyle onların hakka dönmeleri konusunda muhatapları gibi ümitsiz olmadıklarını ifade etmektedirler.⁹¹ Onların bu tavrı, davet konusunun mahiyetinden haberdar olmaları sayesinde mümkündür.

Zira kalplerin Allah’ın kudret elinde olduğunu, sonucu yaratacak olanın O olduğunu, kendi görevinin davetten ibaret olduğunu bilenler, böyle bir tavrı takınabilir. Davette ümidin önemini Elmalılı (v.1942) şöyle ifade etmektedir:

“Yeis dünyada hiçbir hususta caiz değildir. Ne kadar günahkâr olursa olsun tövbe ve ittikalarını umut etmek de bir vazifedir. Gerçi böyle devam ederse sonunda helak veya azab muhakkaktır. Fakat ahvali beşer muhtelif, sırrı kader vukuundan evvel gayri malumdur. Belki bu halk bugüne kadar söz dinlemezken yarın dinleyiverir, sakınmaya başlar. Bütün bütün sakınmazsa belki biraz sakınır ve belki bu surette azap biraz tahaffüf eder. Her hâlde nasihat, terki nasihatten evladır. Nasihatı bütün bütün bırakmakta hiç ümit yoktur. Fakat nasihate devamın birazcık sakındırmaya sebep olması memuldür. Fenalık hiçbir mukavemetle karşılaşmazsa daha kolay ve seri meydan alır. Fenalığın aslını olmasa bile sürat ve şiddetini tahfife çalışmaktan sarfi nazar edilmemelidir. Felaket mukadder ise nasihat edenler indellah mazur olurlar.”⁹²

Netice itibarıyla kıssada inananlar iki grup olup bir grup muhatapların tutumlarından etkilenip ümitsizliğe kapılmış, diğer grup ise sorumluluk ve ümit duygusuyla davete devam etmiştir. Her ne kadar daveti terk edenler ehli necat ise de onların bu tavrı olumlu bir davranış olarak addedilemez. Çünkü ayet, bütüncül olarak okunduğunda, daveti terk edenlerin tavırlarını olumlamamakta, aksine onların sorumluluğunu ima etmektedir. Sonuç olarak söz konusu diyalog, davet konusunda iki yaklaşımı gözler önüne sermektedir.

89 Tabatabâî, *el-Mizân fî Tefsîri 'l-Kur'an*, VIII, 300. Ayrıca bkz: Alûsî, *Rûhu 'l-Meânî*, IX, 91.

90 Araf, 7/163.

91 Rızâ, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Hakîm*, IX, 377.

92 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 207.

5- ASHABU’S-SEBT KISSASINDAN HAREKETLE DAVET METODU KONUSUNDA İKİ YAKLAŞIM:

SÜREÇ ODAKLI DAVET-SONUÇ ODAKLI DAVET

Süreç odaklı davet, davetin devamlılık gerektiren bir faaliyet olması, alınan sonucun davet faaliyetinin devamlılığını etkilememesi demektir. Bu devamlılığın sınırı, barış şartlarının ortadan kalkmasıyla davet imkân ve ortamının yok olması, can-mal gibi temel hakların ihlal edilmesidir. Davetin süreç odaklı olması, sonucun hiç önemsenmemesi, kötü körüne bir inatla sürdürülmesi anlamına gelmez. Davet sırasında muhatabın olumsuz tutumu dikkate alınır; fakat bu, daveti terk etmeyi değil Kur’an’ın öngördüğü yöntemler çerçevesinde başka bir yöntem takip etmeyi gerektirir. Sonuç çok önemli ve arzu edilen bir şey olmakla beraber davetin devamlılığını değerlendirme ölçüsü değildir.

Davetin sonuç odaklı olması ise, varlığı ve yokluğunun sonuca bağlı, tamamen sonucun etkisi altında olması demektir; sonuç alınıyorsa davete devam edilir, değilse davet terk edilir.

Ashabu’s-Sebt kıssası, davet konusundaki bu iki anlayışı gözler önüne sererek, her Müslümanın gücü yettiğince davetten sorumlu olduğunu, Müslümanların davetin mümkün olduğu ortamda bu sorumluluğu sonuna kadar yerine getirmeleri ve herhangi bir subjektif yorum ile bu görevi sınırlandırmamaları gerektiğini ifade etmektedir. Ashabu’s-Sebt kıssasının telkin ettiği bu mesaj Kur’an tarafından onaylanmaktadır. Zira Kur’an’da insanın mükellef olduğu davet görevinin sınırının ifade edilmesi süreç odaklı davetin ifadesidir. Bu çerçevede hidayet kavramının mahiyeti, davetin sınırını ifade eden hususlardan biridir. Zira Kur’an’ın hidayet ile ilgili ayetlerinde Allah’ın insanlara hidayetinin dört merhaleden meydana geldiği, bu dört merhaleden sadece birinin, çağrıda bulunma ve tanıtmanın, insan gücü dâhilinde olduğu ifade edilmektedir. Hidayetin diğer merhaleleri ise -akıl ve idrak yeteneği, hidayeti benimseyenlere muvaffak kılmak, hak edenleri cennetle mükâfatlandırmak- Hz. Peygamber’den ve müminlerden nefyedilen, güç yetiremeyecekleri haber verilen hidayet türleridir.⁹³ Bu yüzden davet görevinin sınırı, davetin gereğini yerine getirmekten ibarettir. Davetçiye yüklenen vazife de kendisine verilen yeteneğin sınırı da burada biter.⁹⁴ Çünkü usul kaidesine göre insan başkasının bir fiili yapmasından veya terk etmesinden sorumlu değildir; çünkü bu, güç yetirilemeyecek bir sorumluluktur. Kişi başkasını, sadece o fiile yönlendirmekle mükellef olur. Muhatap, buna icabet edebilir de etmeyebilir de. İcabet ve hidayet

93 Yusuf Şevki Yavuz, “Hidayet” *DİA*, XVII, 473-474.

94 Bûtî, *İslam’a Davet Metodu*, s. 52.

sadece Allah’ın elindedir. Hidayete erdiren (el-Hâdî) O’dur. Tebliğ, beyan ve davet ise peygamberlerin ve diğer davetçilerindir.⁹⁵

Davetin süreç merkezli olması gerektiğini ifade eden hususlardan biri de Kur’an’da yer alan peygamberlerin davet metodlarıdır. Peygamberler, kavimleri inkâr ve inatla onları reddetmelerine rağmen onların tutumlarından etkilenmeyip davet faaliyetini sonuna kadar sürdürmüşlerdir. Örneğin Hz. Nuh’a, kavminin tufan ile helak edilmesine kadar geçen sürede az sayıda kişinin iman ettiği belirtilmektedir.⁹⁶

İman edenlerin sayısı ile ilgili olarak sahih bir haber mevcut olmamakla beraber 7, 8, 10, 80 şeklinde rivayetler vardır.⁹⁷ Öte yandan Hz. Nuh kavmi içinde 950 sene kalmıştır.⁹⁸ Hz. Nuh’un kıssasından, kavmini çok uzun bir süre davet ettiği, müminlerin azlığının onun bu davetini etkilemediği anlaşılmaktadır. Bu konuda Yunus peygamberin başından geçen olay, tersi bir tutum için örnektir. Yunus peygamber, kavminin inkâr ve inatları karşısında onlara öfkelenip görevlendirildiği yeri terk etmiştir. Sonuçta denize atılarak balık tarafından yutulan, fakat hatasını anlayıp Allah’a tövbe eden Yunus peygamberin kıssası, davette süreklilik prensibini vurgulamaktadır.⁹⁹

Kur’an’da geçen peygamberler gibi Hz. Peygamber de süreç odaklı bir davet yöntemi uygulamıştır. Zira davete başlar başlamaz kendisine karşı ilk kırgınlıklar da başlamış, Müslümanların sayısının artmaya başlamasıyla da kırgınlıklar kızgınlığa dönüşmüştür. Üstelik müşriklerin kızgınlıkları Müslümanların sayısı ile doğru orantılı olarak artmış; ancak onların bu tutumu Efendimizi davetten alıkoymamıştır.¹⁰⁰ Müşriklerin bitip tükenmeyen, gün geçtikçe dozunu artıran tepkileri sebebiyle Hz. Peygamber asla usanmamış, azmi yıkılmamıştır. Allah, onda beliren en küçük bir hüüzün ve şevk kırıklığını derhal nazil olan bir ayetle izale etmiş ve Hz. Peygamber’i teselli edip yeni bir azim ve iradeyle onu davete sevk etmiştir.¹⁰¹ Hz. Peygamber’i teselli etmek üzere nazil olan ayetler,¹⁰² aynı zamanda muhatapların tutumlarından etkilenme-

95 Zeydân, *Usûlü’l-Da’ve*, s. 322.

96 Hud, 11/40.

97 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VII, 43.

98 Ankebut, 29/14. Hz. Nuh’un 350 yaşında iken peygamber gönderildiği, sonrasında kavmi içinde 550 sene yaşadığı da rivayet edilmektedir. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, X, 127.

99 Enbiyâ, 21/87; Saffât, 37/139-147; Kalem, 68/48-50. Hz. Yunus’un Rabbine kızarak kavmini terk ettiği şeklinde bir yorum da mevcuttur. İbn Atıyye’ye göre bu görüşte bir peygamberin nitelenemeyeceği gizli olmayan bir zayıflık vardır. İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, IV, 97.

100 Ahmet Baltacı, “Davette Örnek Olma Metodu ve Önemi”, *Diyanet Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 2, Mart-Nisan 1976, s. 123.

101 Önkâl, *Rasulüllahın İslam’a Davet Metodu*, s. 323.

102 Şuarâ, 26/3; aynı minvaldeki ayetler için bkz: Hicr, 15/97-99; Fâtur, 8; Nahl, 127. Görevinin tebliğden ibaret olduğunu ifade eden ayetler için bkz: Âli İmrân, 3/20; Mâide, 5/92, 99; Ra’d, 13/40; Nahl, 16/35, 82; Nûr, 24/54; Ankebût, 29/18; Yâsîn, 36/17; Şûrâ, 42/48; Teğâbun, 64/12.

yerek davete devam etmesini telkin etmektedir. Bu ayetler, Allah Rasulü'nden, onlarla ilgilenmeyip, risaleti tebliğ etmesini talep etmekte; onların iman edip etmemesinden sorumlu olmadığı ifade etmektedir. Zira onların iman etmesi Allah'ın elindedir.¹⁰³

Allah, inkâr ve isyan ettikleri hâlde kullarını nimetlerinden mahrum etmiyorsa, peygamber de onların inkârı sebebiyle üzülerken, daveti terk etmemelidir.¹⁰⁴ Böylece Hz. Peygamber bu ve benzeri ayetlerden güç alarak ümitsizlik ve karamsarlığa kapılmadan çalışmalarını daima sabır, azim, inanç ve kararlılıkla sürdürmüştür.¹⁰⁵ O ve ashabı kendi yükümlülükleri dâhilinde olan görevleri samimiyetle yerine getirmişler, sonunda Allah da onların durumunu değiştirmiş; onlara, İslam'a bağlı güçlü ve mutlu bir toplum bahşetmiştir.¹⁰⁶

Davetin süreç merkezli olması gerektiğini ifade eden hususlardan bir diğeri, alışkanlıkları kısa sürede değiştirmenin zorluğudur. Zira alışkanlık hâline gelen inanç ve davranışlar bir süre sonra vazgeçilemez olmaktadır. Böylece kötü olan inanç ve davranış peyderpey toplumda yerleşmekte, yerleştiği yerde kök salmaktadır. İnsanlar uzun zamandır İslamî eğitim ve terbiyeden uzak kalmış ve toplumda çok boyutlu tahribat oluşmuş olabilir. Bu yüzden İslam'ın getirdiği esaslar toplumda çeşitli inanç ve menfaatlerle çelişebilir, bazı kesimler düşmanca tavır takınıp, onu engellemek için her türlü hücum, hakaret, tasallut ve taarruzlarını yöneltebilirler.¹⁰⁷ Neticede toplumda kötülükleri ortadan kaldırmak için davette çeşitli yöntemler kullanılması, bunun için de davetin devamlı olması gerekir. Çünkü bazen açık ifadelerle muhataba ulaşmayan bir gerçek ima yolu ile ulaşabilmekte, geceleyin hedefe ulaşmayan bir söz gündüz ulaşabilmekte, meşgul insanlar üzerinde tesiri olmayan söz dinleme sırasında tesirli olmakta, sağlıklı bir insana fayda vermeyen öğüt hastaya fayda verebilmektedir.¹⁰⁸

Davetteki sınıra riayet etmemenin çeşitli sonuçları vardır. Kişi bu yolu tutmakla Allah'ın kendisini sorumlu tutmadığı, hatta ona izin vermediği işleri yüklenirken, kendisine emrettiği sebep ve vesileleri bir tarafa bırakmış olmaktadır. Davetteki sınıra riayetsizlik, davet eden ile muhatap arasında duygusal engeller ortaya çıkarılmaktadır. Zira Hakkı dinlemeye engel olan şeylerin başında, muhatapların davet edenin davet vasıtasıyla üstünlük peşinde koştuğunu, zafer elde etmeyi amaçladığı

103 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, IV, 224.

104 Kehf, 18/6; Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXI, 81. Aynı vurgu için bkz: İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IX, 104.

105 Çağrıncı, "Da'vet", IX, 16.

106 Bûtî, *İslam'a Davet Metodu*, s. 55.

107 En'am, 34; Ahkâf, 35; Önkâl, *Rasulüllahın İslam'a Davet Metodu*, s. 319-320.

108 Said, *İslam'a Davet Esasları*, s. 50.

ğını düşünmeleri gelmektedir. Bu düşünceyle muhataplar etki-tepki kuralı gereği daha fazla üstünlük havasına kapılır. Davetçi bu defa kanaatlerini savunmak için habire çabalar.

Sonuçta asabiyet, benzeri bir asabiyeti doğurduğundan iki tarafın arasındaki perdeler kalınlaşır. Oysa süreç odaklı davet ilkesine bağlı kalan kişi, kendini muhataplarından üstün kabul etmek zehabına kapılmaz. Çünkü Allah’ın kendi canını hangi hâlde alacağını bilemez. Sonuç itibarıyla davet ettiği kimseler Allah katında kendisinden daha üstün olabilir.¹⁰⁹

Davette sınıra riayetsizlik, sonuç almakta aceleciliğe bu da -ister kabul ister reddetmiş olsun- muhatap için kötü sonuçlara da yol açabilmektedir. Muhatap daveti acele ile kabul etmişse, kendini hesapta olmayan ağır yük altına sokmuş olmakta, iç dünyasında çelişkiler yaşamakta, sonuçta kendisinde yalan, ikiyüzlülük gibi davranış bozuklukları baş gösterebilmektedir. Oysa muhataba düşünme imkânı verilmesi, doğru bir tercih yapma imkânı sağlanması gerekirdi. Muhatap aceleyle daveti reddetmişinde ise erken karar vermiş olmaktadır. Fakat bundan sonra tutumunu değiştirmesi de zor olur; çünkü insanlar kararlı ve tutarlı olarak bilinmek isterler. Bunun sebebi, davetçinin olgunlaşmadan önce meyveyi toplamak istemesidir.¹¹⁰

Davet eden kişi, daveti bir ibadet olarak görüp rahmet ve şefkat noktasından hareket ederek hakikati anlatmakla mükellef olduğunu, neticeleri yaratmanın Allah’ın takdirinde olduğunu bilse, o zaman insanlar onu dinler, dinleyen kalpler ona icabet eder. Çünkü bu noktadan hareket eden insan nefsi için hiddetlenmez, şahsını ön planda tutmaz. Davet ettiği insanlardan kendisine bir zarar geldiğinde hemen tepki göstermez, şefkat ve merhamet gözüyle bakıp onları affeder. Karşı taraf da er geç ondaki bu duyguları hissederek, onun samimi olduğunun, şahsi menfaat ve tatmin için çalışmadığının farkına varacaktır.¹¹¹ Davet eden kişi bu esası gereği gibi özümlediğinde, insanlar onu reddetse bile bu sebeple oluşacak olan psikolojik bunalımdan ve başarısızlığa uğramanın verdiği manevi baskında etkilenmeyecektir.¹¹²

Davetin hedefe ulaşması uzun zaman alabilir. Mümin bunu ilâhî eğitimin gereği olarak görmeli, gerçek akibetin müminlerin olduğuna yürekten inanarak Allah’ın taahhüdünün erken gerçekleşmesini istememeli, Allah’ın vaadi gerçekleşinceye kadar yoluna devam etmelidir. Yüce Allah -hâşâ- dostlarını aldatmaz, onları düşmanlarına

109 Bûtî, *İslam’a Davet Metodu*, s. 54, 58, 59.

110 Said, *İslam’a Davet Esasları*, s. 94.

111 Bûtî, *İslam’a Davet Metodu*, s. 57-58.

112 Said, *İslam’a Davet Esasları*, s. 32-34.

teslim etmez. Davet görevini ifa eden kişi, davetten sonuç alamasa bile davet amacıyla söylediği tek bir sözün bile boşa gitmediğini bilmelidir.

Hepsi muhatabın dağarcığında saklı kalır, orada birikir ve muhatabın iyilik deneyimleri arasında yerini alır. Bazen yıllar önce söylenmiş bir kelime bile bu iyilik deneyimini canlandıracak etkili bir fiil vasıtasıyla muhatap üzerinde etkili olabilir. Veya bugün söylediği bir söz yıllar sonra başka bir davetçi için önemli bir ön hazırlık olabilir.¹¹³

SONUÇ

Davet faaliyeti sözlü davetten ibaret olmayıp onu mümkün ve sürekli kılacak çabaları da gerektirir. Bu surette davet mükellefiyeti Müslüman toplumun sadece bir kesimini değil, gücü dâhilinde bütün Müslümanları kapsamış olmaktadır.

Ashabu's-Sebt kıssası, ilgili ayetler siyak-sibakıyla birlikte değerlendirildiğinde, kötülüklerin yaygınlaştığı bir toplumda davet görevini yerine getirenleri överek bu görevi yerine getirmenin önemini ifade etmekte, davet görevini yerine getirmeyenlerin ise sorumluluğunu ima etmektedir. Kıssada yer alan diyalog, tam tersi anlamda, sübjektif çıkarımlara dayanarak davet faaliyetini etkisizleştirecek şekilde yorumlanmamalıdır. Bu çerçevede davetin faydasız olup olmadığı bilinemeyeceğinden, muhatapların fiili engellemesi/şiddet uygulaması olmadıkça, sözün faydasız olduğu düşüncesi davet sorumluluğunu düşürmez. Aynı şekilde davetin toplumun bir kesimi tarafından yerine getirilmiş olduğu düşüncesi de davet sorumluluğunu düşürmez; çünkü davetin toplumun bir kesimi tarafında yerine getirilmiş olduğu da tespit edilemez. Davetin mahiyet ve önemine mutabık, onu etkin kılacak yaklaşım, daveti sonuç odaklı değil süreç odaklı bir faaliyet olarak planlamaktır. Kötülüklerin her zamankinden daha kolay ve hızlı yayılma imkânı bulabildiği günümüzde davetin kapsamı ve sürekliliği konusu daha da önem kazanmaktadır.

113 Said, *İslam'a Davet Esasları*, s. 23; 93.